

DAN GH TEODOR,

Creștinismul la est de Carpați de la origini și până în secolul al XIV-lea,
Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, 230 p.

Exceptând demersurile specialiștilor în istoria ecleziastică din cinul preoțesc, istoriografia deceniilor postbelice a înregistrat destul de puține încercări de a urmări specificul rînduieilor creștine de la cele mai vechi manifestări ale lor pînă la întemeierea statelor românești de sine stătătoare, prin aceasta neglijîndu-se, în mod mai mult sau mai puțin deliberat, o componentă esențială din structura vieții comunităților locale din spațiul carpato-dunărean, fără de care reconstituirea procesului romanizării și al etnogenezei este pregnant văduvită. Evaluînd la justa valoare rolul major avut de latura confesională în realitățile așa-zisului mileniu întunecat — subliniat, de altfel, în trecut de toți marii istorici români — și excamotînd dogmele oficiale reduționiste, cu riscurile ce decurgeau dintr-o asemenea atitudine, unii specialiști și-au axat preocupările și asupra domeniilor mai puțin investigate ale trecutului îndepărtat al bisericii române. În rîndul acestora, demersurile lui Dan Gh. Teodor s-au dovedit dintre cele mai rodnice. Abordînd teme din categoria în discuție, reputatul cercetător ieșean pornește de la poziția privilegiată ce i-o conferă excelența cunoaștere a materialului arheologic de la est de Carpații Orientali și din spațiul geografic înconjurător din secolele marilor migrații, ceea ce i-a permis să le găsească o încadrare adecvată în ansamblul vieții comunităților daco-romane și românești.

Noua sa lucrare este prefațată de Înalț Prea Sfințitul Daniel, mitropolitul Moldovei și Bucovinei, care — în rînduri cu un parfum aparte, emanînd din slova arhaică bisericească — relevă importanța eforturilor lui Dan Gh. Teodor în direcția confirmării mărturiilor izvoarelor scrise și a celor consemnate de tradiția înregistrată în scrierile patristice privitoare la începuturile evanghelizării în zona Dunării Inferioare. Înalțul ierarh enumeră totodată principalele știri referitoare la viața creștină în regiunile locuite de daco-romani în perioada de început a marilor migrații.

Volumul cuprinde o introducere și patru capitole, succedate de ilustrație, repertoriul descoperirilor arheologice de factură sau influență creștină din teritoriul est-carpatic, un rezumat tradus în patru limbi de circulație internațională și un indice general.

În introducere sînt schițate trăsăturile generale ale îndelungatei perioade investigate, ce depășește un mileniu, și se subliniază însemnătatea creștinării daco-romanilor, fapt pus în evidență de numeroase vestigii arheologice scoase la iveală de specialiști îndeosebi în ultimele decenii. Perioada avută în vedere corespunde în parte cu procesul de etnogeneză românească, desfășurat paralel cu adoptarea și statornicirea vieții creștine la nordul Dunării de Jos, romanizarea neputîndu-se detașa de creștinare. În absența unor mărturii documentare lipsite de echivocuri, materialele arheologice capătă o relevanță aparte pentru momentul primelor manifestări de evanghelizare în teritoriile nord-dunărene, dar, așa cum s-a accentuat, circulația respectivelor antichități trebuie pusă în raport direct cu stadiul global de dezvoltare a societății locale, pentru ca semnificația lor să fie decriptată în mod corespunzător.

Primul capitol este dedicat evoluției societății locale de la răsărit de lanțul carpatic în mileniul marilor migrații, autorul reconstituind pe baza analizei unui vast și divers material istoric și arheologic momentele marcante dintr-o epocă de profunde transformări, datorate atât convulsiunilor etnico-demografice, cît și diverselor procese de ordin economic, social, politic, cultural și religios înregistrate în arealul carpato-nistriean. Firul expunerii pornește de la civilizația geto-dacică puternic contaminată de prezența romană efectivă din extremitatea sudică a Moldovei și de contactele constante cu provincia Dacia, recompunîndu-se imaginea geopolitică conferită de coexistența mai multor uniuni tribale ale dacilor liberi. Autorul enumeră principalele complexe de locuire din secolele II—III descoperite pînă în prezent pe ambele maluri ale Prutului, complexe care conturează nivelul de dezvoltare al societății locale și natura legăturilor cu spațiile geografice din jur. În continuare se fac precizări cu privire la etapele pătrunderii și așezării temporare a triburilor sarmatice și gotice în vecinătatea gurilor Dunării, precum și la fenomenele de aculturație generate de aceste mișcări etnice prin contactele stabilite cu civilizația dacică și romană. Cu perioada ce succede mării invazii hunice la vest de Nistru, Dan Gh. Teodor pășește pe făgașul diapazonului cronologic căruia i-a dedicat peste trei decenii de stăruitoare și fructuoase cercetări arheologice, de natură să-i confere calitatea incontestabilă de cel mai avizat specialist pentru teritoriul est-carpatic. Pe lângă consecințele penetrației slavilor în teritoriile nord-dunărene, sînt urmărite trăsăturile societății locale în etapa definitivării procesului de formare a poporului român, corespunzătoare largii extensii a culturii de tip Dridu, ca și în secolele ulterioare, cînd este atestată arheologic cultura Răducăneni, dezvoltată direct din structurile civilizației anterioare. Partea de sfîrșit a capitolului este consacrată evenimentelor tensionate din deceniile premergătoare constituirii statului românesc de la est de Carpați, dominate de încercările de infiltrare ale regalității arpadiene și angevine, prin utilizarea cavalerilor teutoni și a propriului potențial militar, ca și de marea invazie mongolă din 1241, urmată de crearea Hoardei de Aur și de apariția unor

formațiuni politice locale. În ceea ce privește identificarea Cruceburgului ordinului teutonic cu așezarea întărită de la Bitca Doamnei — Piatra Neamț, nu credem că se pot invoca argumente convingătoare în acest sens, cetățuia de pe valea Bistriței fiind situată mai la nord de perimetrul unde s-a extins autoritatea cavalerilor.

Un al doilea capitol al lucrării retrospectează viața creștină din spațiul est-carpatic în secolele II—XIV prin prisma izvoarelor scrise. Mărturiile cunoscute pentru segmentul cronologic avut în vedere nu sînt nici numeroase și nici deosebit de clare, ceea ce a impus un mare efort de colectare și interpretare, autorul dovedindu-se pe deplin familiarizat cu literatura de specialitate din ultimele decenii. Pentru începuturile misionarismului apostolic la Dunărea Inferioară se acordă credit informațiilor — nu întru totul explicite — potrivit cărora propovăduirea șlovei *Evangheliei* s-ar datora Sfintului Andrei, opinie în sprijinul căreia converge și tradiția înregistrată de folclor pe ambele maluri ale marelui fluviu. Raportarea la ținuturile de la Dunărea de Jos a tuturor mărturiilor privind începuturile propagării creștinismului în „Scythia” sau la „sciți”, fapt acceptat de numeroși specialiști, este în unele cazuri cu totul incertă, toponimul „Scythia”, aplicat întregului spațiu ponto-caspic, ca și etnonimul „sciți”, avînd accepțiuni mai largi (cf. F.A. Ukert, *Skythien und das Land der Geten oder Daker nach den Ansichten der Griechen und Römer*, Weimar, 1846; Moravcsik, *Byzantinoturcica, II, Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, ed. a 2-a, Berlin, 1958, p. 279—283). Autorul explică sărăcia și ambiguitatea informațiilor privind propovăduirea *Sfintei Scripturi* în regiunile carpato-dunărene prin statutul creștinismului în Imperiul roman pînă la edictul din Milan din 313, cînd noua religie dobîndește recunoașterea oficială. După această decizie istorică a lui Constantin cel Mare, scrierile vremii înregistrează o activizare a prozelitismului creștin la nordul Dunării, care a afectat atît pe goți cît și pe dacoromani. Mențiunile despre viața profesională din teritoriul fostei Dacii dispar în mare parte în vremea invaziei hunilor și a triburilor înrudite, reîntîlnindu-se sporadic spre sfîrșitul mileniului I. Controversatul pasaj despre așa-numita populație creștină N-n-d-r din opera persanului Gardizi este considerat de D. Gh. Teodor ca referindu-se la populația autohtonă din Moldova și estul Munteniei. În continuare, se acordă un spațiu relativ întins problemelor legate de tentativele de statornicire în regiunile est-carpătice a unor eparhii romano-catolice, precum episcopia cumanilor în 1228 și episcopia Milcoviei în veacul următor, dieceze ce au avut de înfruntat rivalitatea cu clerul ortodox, care în secolele XIII—XIV accede, de asemenea, spre forme de organizare de rang superior, corespunzător nivelului de dezvoltare al societății românești.

Ca element complementar al temei tratate în cel de al doilea capitol și — am sublinia — indispensabil reconstituirii problematicei care face obiectul volumului, se înscriu mărturiile arheologice asupra creștinismului, analizate în capitolul următor, nu numai cel mai amplu, dar desigur și cel mai important din lucrare, întrucît aportul nemijlocit al autorului la reperarea, încadrarea și interpretarea materialului luat în discuție este cu adevărat consistent. Pentru prezentarea acestui material s-a recurs la compartimentarea sa pe criterii cronologice, în patru

subdiviziuni aferente secolelor III—V, VI—VIII, IX—XI și XII—XIV. Departajarea a avut în vedere evenimentele politice majore și transformările din sfera vieții spirituale și social-economice. Cele mai vechi antichități creștine din regiunile est-carpătice au fost semnalate în importantul centru roman de la Barboși — Galați, fiind datate în prima jumătate a secolului al III-lea. În multe cazuri semnele cruciforme rediate pe unele vase geto-dacice din secolele II—III, de altfel ca și pe ceramica din veacurile IV—V și VI—VIII, incizate atât înainte cât și după ardere, este puțin probabil că aveau o semnificație simbolică creștină, dat fiind modul lor neglijent de figurare. În schimb, numeroase alte piese prezintă o evidentă factură paleocreștină, provenind atât din complexe arheologice investigate metodic, cât și din descoperiri întâmplătoare — unele puse în valoare pentru prima dată în volumul pe care îl înfățișăm —, propagarea lor intensificându-se la sfârșitul mileniului I și la începutul celui următor. Așa cum a constatat autorul, în a doua jumătate a mileniului I coexistă înormintările de înhumație cu cele de incinerare, acestea din urmă reflectând persistența elementelor de ritual păgîn, ceea ce, la o analiză fugară, ar părea incompatibil pentru niște comunități care adoptaseră de mai multă vreme preceptele *Evangeliei* lui Iisus Hristos. În stadiul actual al cercetărilor problema rămîne încă insolubilă, fiind necesară, așa cum s-a precizat, o extensie a săpăturilor arheologice. Circulația obiectelor de cult creștin se dinamizează în mod evident după ce hotarele nordice ale Imperiului bizantin sînt împinse din nou pe cursul inferior al Dunării în vremea domniei lui Ioan Tzimiskes, o frecvență mai mare avînd cruciulițele simple și duble-relicviar (pentru care este preferabil să nu se folosească grafia *engolpion*, ci *encolpion*, la fel ca originalul grecesc — ἐγκόλιπιον —, ca în latină și în celelalte limbi europene), dar și alte piese. Totodată, în perioadă în discuție se încadrează mai multe necropole, cu un număr variabil de morminte. În aceste complexe funerare se constată înlocuirea trptată a biritualismului cu înhumația, persistînd însă dispoziția neunitară a brațelor în raport cu corpul. În primele secole ale mileniului II, pe lângă cruciulițele pectorale de factură bizantină, apar și piese similare produse în cnezatele rusești, care, la un moment dat, le întrec numeric pe acelea provenind din schimburile comerciale cu Imperiul, fapt explicat pe bună dreptate ca datorîndu-se perturbațiilor de ordin politic din sud-estul Europei. Pentru cîteva piese prezentate credem că se impun anumite corecții de atribuire cronologică. Ne referim, între altele, la capacul de cadelniță de la Coșna, din componența unui depozit datat de o spadă și două scări de sa în secolele XIII—XIV (nu X—XI), și la cruciulițele de la Fedești și Oprișești, care se pot încadra pe baza analogiilor din Rusia în secolele XVI—XVIII (nu XIII—XIV). De asemenea, trebuie să se renunțe la datarea în secolele XI—XII, propusă de M.D. Matei și E.I. Emandi (*Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (Secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 115—125), a necropolei de la Vornicenii Mari, aceasta fiind în realitate cu circa două secole mai tîrzie. Capitolul se încheie cu referiri la lăcașele de cult de la Bitca Doamnei—Piatra Neamț, Vasileu și Vicno—„Martinovca“ din secolele XII—XIII — cele mai vechi monumente

certe de acest fel de la răsărit de Carpații Orientali —, precum și la necropole din deceniile premergătoare formării statului de sine stătător al Moldovei.

Al patrulea capitol al volumului este rezervat concluziilor generale, autorul folosindu-se pentru elaborarea lor de principalele rezultate reieșite din investigarea surselor scrise și arheologice, a căror coroborare îi permite să pătrundă spre intimitatea unor fenomene de ordin religios de largă reverberație pentru întreg spațiul daco-roman și românesc și să facă anumite particularizări îndeosebi pentru ținuturile est-carpătice. Aspectele confesionale sînt urmărite în paralel cu principalele evenimente de pe eșichierul politic din teritoriile carpato-dunărene și balcanice, singura modalitate de a le explica credibil în condițiile penuriei și ambiguității materialelor informative. Aceste lacune l-au obligat pe autor să-și formuleze uneori reconstituirile la modul dubitativ, ceea ce este absolut îndreptățit.

Un material ilustrativ de bună calitate, compus din 35 de figuri — desene și fotografii —, dintre care patru hărți, constituie un suport prețios al afirmațiilor din text. Urmează apoi un consistent și util repertoriu al tuturor descoperirilor arheologice de factură sau de influență creștină din perioada supusă investigării și un rezumat tradus în franceză de Iulia Ocneanu, în germană de Astrid Agache, în engleză de Emil Chiosa și în rusă de Alexandru Andronic.

Rod al unor preocupări statornice, fructificate de-a lungul anilor în mai multe articole, volumul lui Dan Gh. Teodor îi încununează eforturile, profilindu-se ca un reper neignorabil pentru toți ce vor aborda vreodată problema originii și evoluției vieții creștine din regiunea carpato-nistriană pînă în pragul secolului al XIV-lea. Valențele principale ale lucrării sale monografice constau în faptul că reunește pentru prima oară în mod coerent toate vestigiile creștine din perimetrul geopolitic amintit și le raportează la informațiile izvoarelor scrise asupra rînduierilor bisericesti și asupra stadiului general al evoluției societății daco-romane și românești. Aceasta se impune totodată prin bogăția documentației și a interpretărilor, ce acoperă goluri resimțite de mult și proiectează noi lumini într-un domeniu de real interes, constituind într-o anumită măsură și o reparație morală pentru inerția manifestată față de tematica în discuție de o parte a istoriografiei românești din deceniile postbelice.

VICTOR SPINEI